

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 330.46:338.012:332.144

Ю. М. ХАРАЗІШВІЛІ,
*доктор економічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва
Інституту економіки промисловості НАН України
(Київ)*

СВІТЛО І ТІНЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: РЕЗЕРВИ ЗРОСТАННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ

Досліджено існуючі методи оцінювання тіньового ВВП, недоліки та переваги тіньової економіки. Розглянуто проблемні питання інтерпретації показників тіньової економіки стосовно визначення її обсягів та вкладу в офіційний ВВП, причини провалу заходів щодо детінізації економіки. Запропоновано метод оцінювання тіньової економічної діяльності, який пояснює внутрішній і зовнішній вклад тіньової економіки в офіційний ВВП для країни, основних видів економічної діяльності та регіонів. Доведено зворотний зв'язок між часткою оплати праці у випуску і рівнем тінізації економіки. Зроблено висновки, що тіньова економіка може бути важливим резервом для економічного зростання.

Ключові слова: тіньова економіка, інтерпретація вкладу у ВВП, детінізація, країна, вид економічної діяльності, регіони.

Yu. M. KHARAZISHVILI,
*Doctor of Econ. Sci.,
Senior Researcher,
Principal Researcher
of the Department of Regulatory Policy Problems and Entrepreneurship Development,
Institute of the Economy of Industry of the NAS of Ukraine
(Kyiv)*

LIGHT AND SHADOW OF THE ECONOMY OF UKRAINE: RESERVES FOR GROWTH AND MODERNIZATION

Existing methods of estimating the shadow GDP, shortcomings and advantages of the shadow economy are researched. Problematic issues of interpretation of indicators of shadow economy regarding the determination of its volumes and contribution to the official GDP and the reasons for failure of measures to de-shadow economy are considered. A method for estimating the shadow economic activity is proposed, which explains internal and external contributions of the shadow economy to the official GDP of the country, main types of economic activity and regions. Inverse relationship between the share of wages in output and the level of shadowing the economy is proved. It is concluded that the shadow economy can be an important reserve for economic growth.

© Харазішвілі Юрій Михайлович (Kharazishvili Yurii Mykhailovych), 2017; e-mail: yuri_mh@ukr.net.

Keywords: shadow economy, interpretation of contribution to GDP, de-shadowing, country, type of economic activity, regions.

Проблеми тіньової економіки постійно перебувають у центрі уваги урядів і вчених більшості країн світу. Поширення тіньової економіки поряд з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнані Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) ключовими глобальними ризиками майбутнього десятиріччя [1]. Тіньова економіка – це дуже важливе і спірне (і щодо її складу, і щодо обсягів) питання, яке вивчають багато років, намагаючись її регулювати, але ще нікому не вдалося знайти спосіб її викоренення.

Цілком очевидно, що тіньова економічна діяльність значно зменшує ефективність макроекономічного регулювання, погіршує інвестиційний клімат і знижує конкурентоспроможність економіки країни. Без урахування тіньової складової ми “не знаємо, як виглядає українська економіка в цілому і який реальний рівень споживання наших громадян” [2, с. 4]. Разом з тим кожний новий уряд, який приходить до влади, ініціює розробку стратегій розвитку країни до *n*-го року, не беручи до уваги повною мірою тіньові аспекти економіки. Як правило, такі стратегії не відповідають реальній дійсності.

Негативні наслідки, породжувані тіньовою економікою, є цілком очевидними. Перехід значної грошової маси з легального обігу “у тінь” об’єктивно знижує життєздатність кредитно-фінансової системи, зумовлює “хронічні” неплатежі, погіршує інвестиційний клімат у країні, руйнує соціальну інфраструктуру, створює умови для нелегального вивезення капіталу за кордон і, крім того, є живильним середовищем для активізації організованої злочинності. Така ситуація неминуче призводить до втрати державою її керівних, контрольних та інших найважливіших соціально-суспільних функцій і провокує тіньову зайнятість.

Разом з тим зайнятість у тіньовій економіці сприяє розвитку нових підприємницьких якостей людини, більш повній реалізації її здатності до праці, виконанню функції адаптації робочої сили певних кількості та якості до сучасних ринкових умов. Можливість реалізації працівником своєї здатності до праці та його особиста мотивація до одержання гідної винагороди за неї (у більшості випадків) зумовлюють відносно високу ефективність механізму формування зайнятості в умовах тіньової економіки. Отже, така зайнятість певним чином дає змогу зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і навіть елементарному виживанню певної частки населення. Таким чином, тіньова економіка, з одного боку – наслідок та головний економічний базис корупції, а з іншого – деякий компенсатор економічних та фінансових шоків, особливо для малого та середнього бізнесу [3]. Тому кожний уряд ініціював заходів щодо детінізації економіки, розраховуючи на позитивний результат, але це було марним через недосконале знання механізмів існування тіньової економіки. Отже, вивчення тіньової економічної діяльності, її впливу на економіку України та розробка заходів щодо її зменшення набувають особливої актуальності.

Дослідженню проблем та визначенню обсягів тіньової економіки присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: В. Бородюка і О. Турчинова [4], З. Варналія [5], І. Мазур [6], В. Поповича [7], Ф. Шнайдера [8], Ю. Ерке [9] та інших.

Відповідно до міжнародних рекомендацій (рішення Міжнародної конференції статистиків ринку праці 1993 р. СНР-1993), для адекватного визначення обсягів економіки застосовується така класифікація: *тіньова економіка, неформальна, протизаконна* тощо *. Різноманіття характеристик поняття і структури тіньової економіки зумовлює появу різних підходів для обчислення її обсягу. Отже, виконуючи розрахунки обсягів тіньової економіки, її дослідники не завжди розуміють, що вони враховують лише окремий сегмент тіньової економіки — одне з її численних джерел [4].

В Україні на офіційному рівні розрахунками обсягів тіньової економіки займаються Мінекономрозвитку ** і Держстат України. Використовувані для оцінювання масштабів тіньової економіки методи можна умовно поділити на евристичні, непрямі, структурні та спеціальні [10]. Відповідно до цієї класифікації, дані установи використовують такі методи: “витрати населення — роздрібний товарооборот”, фінансовий, монетарний, електричний методи, метод збитковості та метод статистичного спостереження.

Відмітною рисою розглянутих методів є те, що вони приблизно визначають відносні зміни тіньової економіки і досить приблизно — її абсолютні розміри. Прийняті припущення зумовлюють значну похибку. Оцінки тіньової економіки, побудовані на регресійних залежностях, у яких деякі коефіцієнти не витримують перевірки на 5-процентний рівень статистичної значущості, також є неприйнятними. Спроби змінити в монетарних методах базовий період, де припускається відсутність тіньової економіки, призводять до істотних змін у результатах оцінок, що підриває довіру до таких методів. В опитуваннях населення та експертних оцінках багато суб’єктивізму, і вони не спроможні відобразити реальну дійсність. Існує докладніший аналіз недоліків діючих методів оцінювання обсягів тіньової економіки [11; 12].

Отже, тіньова економіка використовує такі хитромудрі методи ухилення від оподаткування, що виміряти її за допомогою вибіркового обстеження, опитувань чи бланків статистичної звітності просто неможливо (у кращому випадку — тільки її частину).

Існують різні оцінки рівня тіньової економіки. За розрахунками Мінекономрозвитку, у I півріччі 2016 р. рівень тіньового ВВП становив 27–53% офіційного ВВП; інтегральний показник рівня тінізації економіки — 38%, Держстат України називає цифру 17%. Національний інститут стратегічних досліджень за допомогою різних методів (у тому числі власних) виводить показник 30–40% офіційного ВВП [13]. Існує думка, що найбільш точні результати, які б повною мірою дозволяли оцінити обсяг тіньової діяльності в країні, можна отримати лише шляхом макророзрахунків, а цей обсяг можна встановити лише через систему макроекономічних показників, зв’язок між якими теоретично обґрунтовано у СНР. Проте визначення обсягів тіньової економіки — це половина справи. Ще потрібно з’ясувати: обсяги тіньового ВВП є внутрішньою складовою чи окремою (додатковою) складовою ВВП.

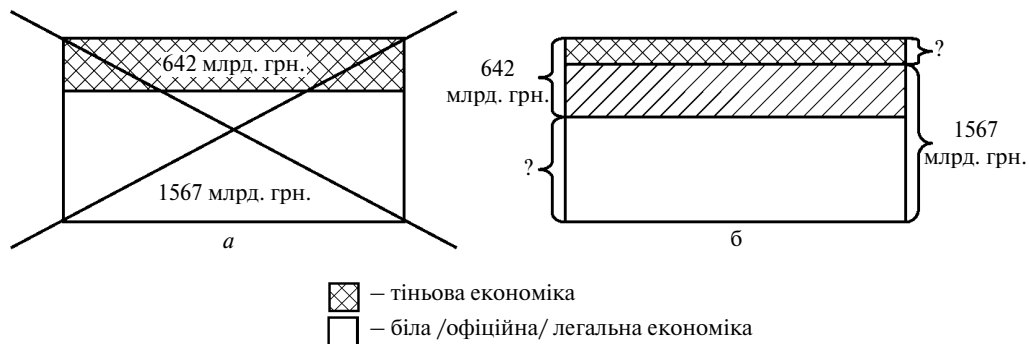
---

* Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається / Держстат України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_er/pg_gtwxsw.htm.

** Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки : наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.me.gov.ua/Files/GetFile?fileId=796bf8b9-f834.

Отже, **мета статті** – визначити обсяги і вплив тіньової економіки на офіційний ВВП, її внутрішній та зовнішній вклад у ВВП України.

Не викликає сумнівів, що тіньова економіка має як негативні, так і позитивні риси. Також не можна не погодитися з тим, що тіньова та офіційна економіки не існують як дві паралельні реальності, тобто офіційний ВВП включає певну частину ВВП, створену тіньовою економічною діяльністю. У цьому зв'язку заслуговує на увагу публікація Т. Тишук щодо вкладу тіньової економіки у ВВП України [12], за якою інтерпретація показника тіньової економіки – “тіньовий ВВП додатково до офіційного” – вважається некоректною (рис. 1, а). Замість цього пропонується інша інтерпретація показників рівня тіньової економіки (рис. 1, б), згідно з якою процеси тіньової та легальної економік часто перетинаються (заштрихована зона на рис. 1, б).

Рис. 1. Інтерпретації показника рівня тіньової економіки у 2014 р. (інтегральний показник Мінекономрозвитку України дорівнює 41%) [12]

Також стверджується, що *частка* тіньової доданої вартості ніколи не потрапляє в легальну економіку, тому не може бути врахована в офіційній статистиці (сіра зона на рис. 1, б), що теж не викликає сумнівів. Назвемо головні висновки вказаної публікації.

1. Детінізація економіки не дозволить знайти в економіці значні додаткові ресурси, а сприятиме їх перерозподілу.
2. Жодна з існуючих на сьогоднішній день оцінок не дає відповіді на запитання про додаткові обсяги ВВП, які створюються на доповнення до тих, які вже враховані в офіційній статистиці.

Спробуємо визнати або спростувати ці твердження.

Поряд з офіційними розрахунками тіньової економіки існують й інші [14; 15]. Пропонований метод оцінювання обсягів тіньової економіки (“метод соціальної справедливості”), на відміну від запозичених за кордоном та адаптованих до українських реалій, розроблений в Україні та відображає частину функціональних можливостей моделі макроекономічної рівноваги “Альфа” [11], яка визначається взаємодією функцій сукупного попиту Q_t^D (номінальний ВВП) (формула 2) та сукупної пропозиції Q_t^S (реальний ВВП) (формула 3):

$$\begin{cases} Q_t^D = F[C_t(Y_t^V, Y_{t-1}^V, T), G_t, E_t(e_t), Z_t(e_t), I_t(i_t)] - \text{рівняння лінії } IS; \\ Q_t^D = F[M_t, P_t, i_t] - \text{рівняння лінії } LM; \end{cases} \quad (1)$$

$$Q_t^D = Q_t^D(P_t) - \text{функція сукупного попиту,} \quad (2)$$

де C_t – споживання домогосподарств; Y_t^V, Y_{t-1}^V – наявний дохід домогосподарств; T – всі податки; G_t – видатки зведеного бюджету; E_t – експорт товарів і послуг; e_t – обмінний курс гривня/долар; Z_t – імпорт товарів і послуг; I_t – інвестиції; i_t – ставка рефінансування НБУ; M_t – пропозиція грошей (грошовий агрегат M2); P_t – дефлятор ВВП.

$$Q_t^S = \sigma_t e^{\gamma t} [N_{ef,t} (P_t) \frac{W}{P_t} k_{sn}]^{\alpha t} [\vartheta_t (I_t) K_t (K_{t-1}, I_{t-1}, A_{t-1}, P_{t-1})]^{1-\alpha t}; \quad (3)$$

$Q_t^S = Q_t^S(P_t)$ – функція сукупної пропозиції,

де σ – коефіцієнт технології виробництва (частка ВВП у випуску); $e^{\gamma t}$ – НТП *; γ – темп НТП; L – затрати праці ($L = N_{ef} (W/P) k_{sn}$); N_{ef} – ефективна чисельність платників податків (наймані працівники плюс інша категорія зайнятих, приведена до еквівалента найманих працівників); W – середньорічна номінальна заробітна плата найманих працівників; k_{sn} – коефіцієнт соціальних навантажень; ϑ – коефіцієнт завантаження капіталу; I – інвестиції; A – споживання основного капіталу; K – вартість капіталу; a – коефіцієнт еластичності; t – період часу.

$$Q_t^D(P_t)/P_t - Q_t^S(P_t) = 0 \text{ – модель макроекономічної рівноваги.} \quad (4)$$

З огляду на те, що окремо ні сукупний попит, ні сукупна пропозиція не визначають рівновагу в економіці, оскільки можуть бути розраховані при заданому рівні цін, загальної рівноваги в економіці можна досягти лише в єдиній взаємодії сукупного попиту та сукупної пропозиції. Дана концепція реалізується в моделі макроекономічної рівноваги (формула 4). Отже, зміна будь-якого параметра в моделі спричиняє перетворення вихідних даних через взаємодію функцій попиту і пропозиції.

Специфікація виробничої функції визначається аналітичними методами на кожний період окремо на основі фактичних поточних та ретроспективних даних (за попередній період) і не вимагає довгих часових рядів змінних. Визначаючи коефіцієнт еластичності ** при затратах праці *** як частку фактора виробництва у випуску (при затратах капіталу $(1 - a_t)$)

* Одним з головних чинників якісних змін економічної системи є НТП, визнаний у всьому світі як найважливіший чинник економічного розвитку. Неокласична теорія інновацій дістала свій розвиток у теорії інновацій Я. Тінбергена, який обґрунтував механізм дії екзогенного (такого, що привносить в систему ззовні) чинника – НТП – тобто техніко-технологічних і організаційно-управлінських інновацій на основі статистичного застосування виробничої функції Кобба – Дугласа ($e^{\gamma t}$), де γ – темп НТП. Темп НТП визначається за методом “залишку Солоу” та дорівнює різниці між величиною зростання обсягу випуску (або ВВП) і величиною, зростання якої пояснюється зростанням капіталу і праці (а також технології виробництва – частки ВВП у випуску), та слугує мірою незнання причин економічного зростання. У виробничій функції темп НТП (γ) присутній як показник ступеня члена, що визначає вклад НТП в обсяги випуску або ВВП ($e^{\gamma t}$), іншими словами – сукупну факторну продуктивність, яка збільшує або зменшує віддачу від інших макрофакторів. Якщо темп НТП є від’ємним – тоді сукупна факторна продуктивність є меншою за одиницю, якщо додатним – більшою за одиницю. Як індикатор можна використовувати або першопричину – темп НТП, або її результат – сукупну факторну продуктивність; при цьому змінюються порогові значення.

** У математиці еластичність – це відношення темпів зростання залежної змінної до темпів зростання незалежної змінної. Можна розраховувати як точкову, так і дугову еластичність. Коефіцієнт еластичності показує, на скільки процентів зміниться залежна змінна при зміні незалежної змінної на 1%. У виробничій функції Кобба – Дугласа коефіцієнт еластичності (a) показує ступінь зміни обсягу затрат праці на зміну обсягу випуску та визначається як частка фактора виробництва у випуску (при затратах капіталу $(1 - a_t)$).

*** Затрати праці дорівнюють добутку ефективної чисельності платників податків на реальну заробітну плату та коефіцієнт соціальних навантажень. Ефективна чисельність платників

$$a_t = \frac{N_{ef,t}(P_t)W_t k_{sn} \sigma_t}{Q_t^S P_t}, \quad (5)$$

коефіцієнт завантаження капіталу для відомих періодів як

$$\vartheta_t = \frac{1}{K_t} \left[\frac{P_t Q_t^S(P)}{e^{\gamma t} \sigma_t (N_{ef,t}(P)W_t k_{sn})^{a_t}} \right]^{\frac{1}{1-a_t}}, \quad (6)$$

здійснюємо ідентифікацію виробничої функції за офіційними статистичними даними.

Ідея методу оцінки тіньового ВВП полягає в тому, що в економіці існує деяке оптимальне співвідношення між коефіцієнтами еластичності макрофакторів виробничої функції Кобба – Дугласа – *працею* та *капіталом*, які характеризують розподіл доходів, що підкоряється закономірності ряду чисел Фібоначчі (0,382 – при затратах праці; 0,618 – при затратах капіталу). Припускаємо, що відхилення від цього співвідношення визначає обсяги тіньової економіки. Невід’ємною складовою економіки є соціально-трудова сфера. У її центрі – людина з її нагальними потребами, інтересами, рівнем життя. Водночас саме людина є головним елементом продуктивних сил суспільства, від рівня мотивації її праці багато в чому залежить успіх економічних і соціальних реформ. Тому одним з основних показників, який дає уявлення про реальний рівень стану соціально-економічного розвитку країни, є частка оплати праці у випуску – коефіцієнт еластичності при затратах праці у виробничій функції Кобба – Дугласа в інтерпретації автора статті [14; 15], що визначає розподіл доходів між працею та капіталом (5).

Розподіл доходів між різними суб’єктами економіки є не тільки загальновищаною моральною категорією справедливості, але й найважливішим інструментом зростання виробництва. Отже, відношення існуючого коефіцієнта еластичності при затратах праці у виробничій функції Кобба – Дугласа до його теоретичного оптимального значення (0,382) визначатиме “коефіцієнт соціальної справедливості”, що і зумовило назву методу.

Не викликає сумнівів, що отримання доходів є кінцевою метою кожного учасника економічного процесу, потужним стимулом до його активної діяльності. Більше того, досягнення високих доходів стимулює внутрішній споживчий та інвестиційний попит, зменшує дефіцит Пенсійного фонду України (ПФУ) та через відповідні мультиплікатори сприяє зростанню доходів держави, що дає змогу виконувати соціальні функції. Принцип справедливості запропонованого методу полягає в мінімізації рівня тінізації економіки через зменшення неоподатковуваних обсягів ВВП, які на мікрорівні суб’єктами господарювання штучно переводяться у проміжне споживання. Із СНР відомо, що ВВП на стадії виробництва визначають як різницю між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покущів

податків обчислюється як сума оптимального попиту на працю, визначеного з умови рівності вартості граничного продукту праці номінальній ставці заробітної плати, та іншої категорії зайнятих, приведених до еквівалента найманих працівників по заробітній платі та всіх податках. У більшості відомих публікацій під параметром L розуміють працю, тобто чисельність зайнятих, але в такому разі не збігається розмірність у лівій і правій частинах функції Кобба – Дугласа, що є неприпустимим.

або як суму валових доданих вартостей видів економічної діяльності (ВЕД) та податків на продукти за виключенням субсидій на продукти. Отже, при одному і тому самому значенні випуску, який отримано за існуючими ресурсами, штучне збільшення проміжного споживання призводить до відповідного зменшення ВВП.

Серед існуючих принципів справедливого розподілу доходів (*егалітарного, роулсіанського, утилітарного, привілейованого, ринкового, факторного*) [16], кожний з яких характеризує відповідний бік розподілу доходів, пропонується "метод соціальної справедливості" можна більшою мірою віднести до факторного (маржиналістського) або ринкового, де дохід власника фактора визначається граничним продуктом від цього фактора. У реальності всі названі принципи розподілу доходів нерідко поєднуються. Пропонується метод може також мати і самостійну цінність; він застосовує *транспарентно-продуктовий* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тінювих частин ВВП. Урахування тінювої частини доходу при визначенні граничної продуктивності фактора дає приблизно однаковий з *транспарентно-продуктовим* принципом справедливості розподіл доходу між працею і капіталом. Тому такий принцип розподілу доходів ми вважаємо справедливим як для найманих працівників, так і для землевласників, власників капіталу та людей, схильних до підприємництва, оскільки він забезпечує розподіл доходу пропорційно вкладу кожного з факторів з урахуванням тінювої економіки.

Розрахунки відомого дослідника тінювої економіки в Європі Ф. Шнайдера [17] за 2003–2010 рр. та дані Євростату щодо частки оплати праці у випуску підтверджують гіпотезу про існування оберненої залежності між часткою оплати праці у випуску (коефіцієнтом еластичності a) та рівнем тінізації економіки (рис. 2).

Отже, відхилення коефіцієнта еластичності при затратах праці у виробничій функції (формула 3) від оптимального значення (0,382) зумовлює існування тінювої економіки [14; 15]. За розрахунками Ф. Шнайдера *, результатами яких користуються Світовий банк і МВФ, рівень тінізації української економіки побив європейські рекорди, сягнувши у 2011 р. 44,1%. За його оцінками, у 2012 р. в Україні прогнозувався рівень тінізації у 43,2% офіційного ВВП [18]. За розрахунками моделі макроекономічної рівноваги "Альфа", частка оплати праці у випуску за цей самий період становила 0,2. Відповідні значення частки оплати праці у випуску та основних ВЕД в Україні за 2000–2016 рр. наведено на рисунку 3.

За розрахунками, частка оплати праці у випуску в нас набагато відстає від рівня економічно розвинутих країн, а за останні три роки має від'ємну динаміку як по Україні в цілому, так і за ВЕД зокрема. Інакше кажучи, зростання заробітної плати істотно відстає від зростання випуску та зумовлює високий рівень тінювої економіки.

---

* Не викликає сумнівів, що в економічно розвинутих країнах Західної Європи заробітна плата і ВВП (випуск) значно випереджають аналогічні показники в Україні. Чи потрібна якась адаптація цих показників для України? Цілком очевидно, що застосування абсолютних значень цих показників в Україні є некоректним, але в даному разі використовується відносна величина – частка оплати праці у випуску. Звісно, оплата праці в Україні – своя, випуск теж, але їх відношення повинне відповідати загальновизнаним показникам економічно розвинутих країн, якщо ми намагаємося досягти їх рівня, а не рівня, наприклад, Зімбабве. Це і є процесом адаптації.

Підставляючи в модель функції сукупної пропозиції значення $a = 0,382$ замість розрахованих значень для офіційної економіки та розв'язуючи зворотну задачу, одержимо нові значення затрат праці (L) при випуску продукції (V), які дозволяють при відомій зайнятості встановити теоретичне значення середньомісячної номінальної заробітної плати з урахуванням тіньової оплати праці. При цьому обчислюються коефіцієнт завантаження капіталу для сумарної (з урахуванням тіньової) економіки і тіньова зайнятість пропорційно тіньовому завантаженню капіталу [15]. Різниця між значеннями теоретичної та існуючої заробітної плати і характеризуватиме її тіньову складову. Одним з розрахункових параметрів моделі "Альфа" є наявний дохід домогосподарств Y^v , що включає виплати по L при V . Отримані при $a = 0,382$ за допомогою моделі функції сукупної пропозиції (формула 3) нові значення $L_{\text{нов}}$ у номінальному вираженні дозволяють розрахувати нові значення наявного доходу домогосподарств:

Країни	Рівень тінізації (% ВВП) (за Шнайдером)	Частка оплати праці у випуску
Болгарія.....	32,5	0,17–0,185
Данія.....	14,3	0,30–0,324
Німеччина.....	14,6	0,26–0,300
Естонія.....	29,6	0,20–0,210
Іспанія.....	19,5	0,24–0,245
Франція.....	11,8	0,285–0,295
Італія.....	22,0	0,200–0,218
Угорщина.....	23,5	0,205–0,226
Нідерланди.....	10,2	0,258–0,278
Португалія.....	19,5	0,270–0,290
Швеція.....	15,4	0,282–0,310

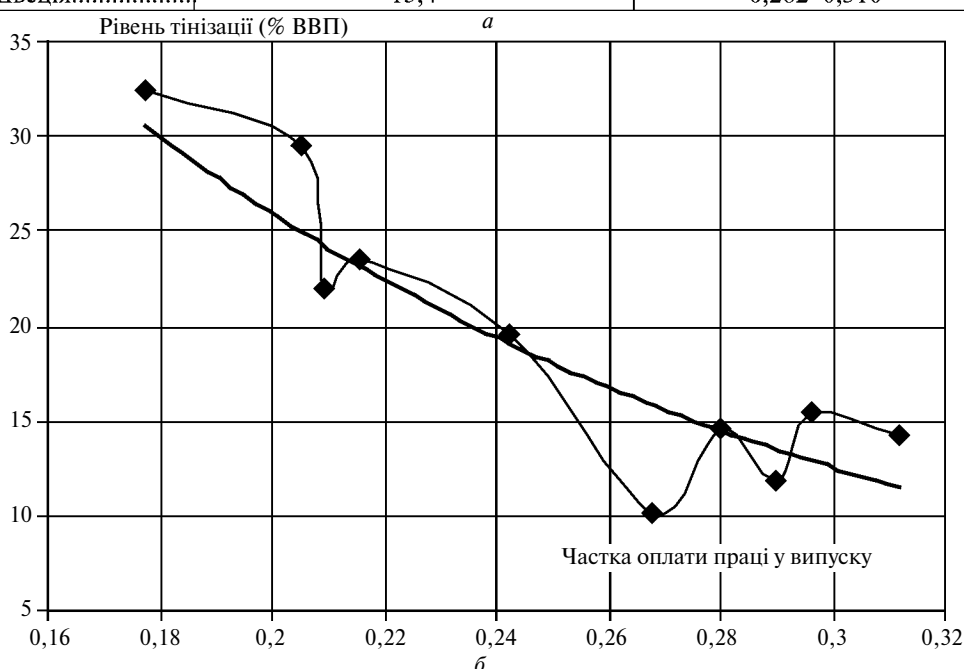

Рис. 2. Взаємозалежність рівня тінізації та частки оплати праці у випуску в країнах ЄС

Складено автором за: [17] і даними Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/statistics-illustrated>.

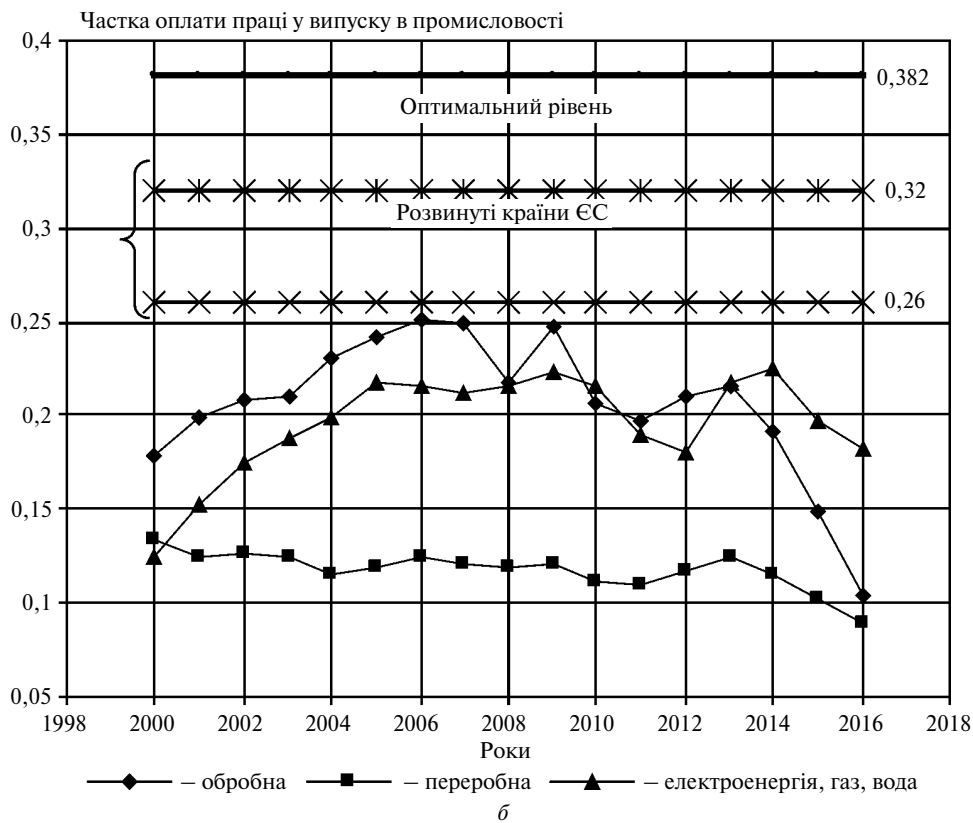
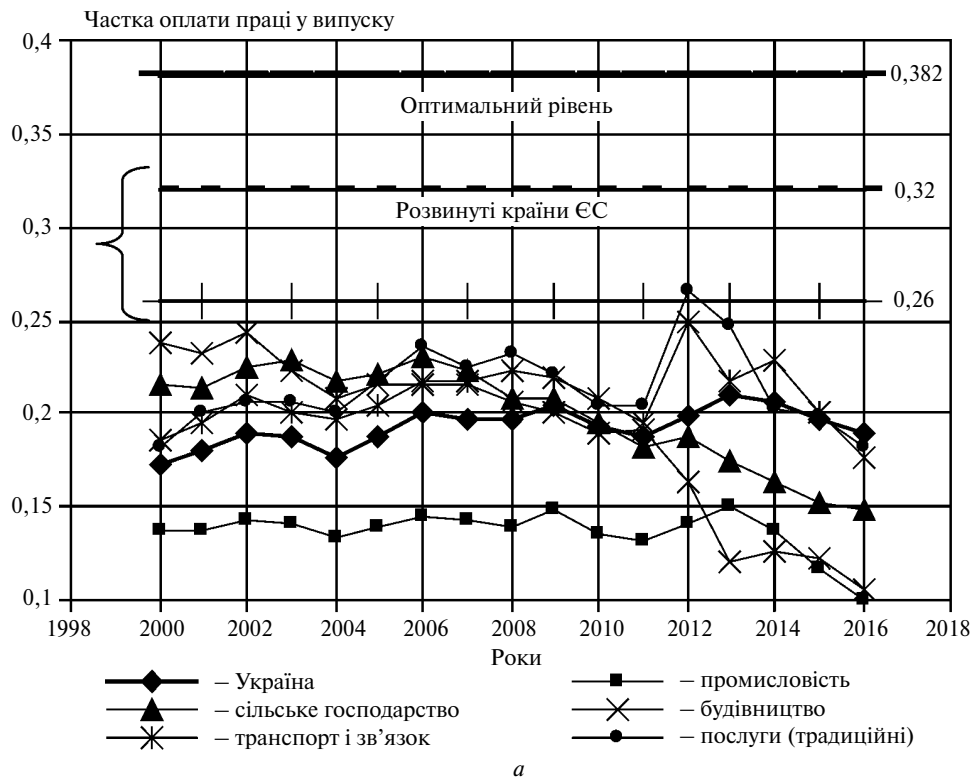

Рис. 3. Динаміка частки оплати праці у випуску та основних ВЕД в Україні

Розроблено автором.

$$Y_{\text{нов}}^V = Y^V - L + L_{\text{нов}} \quad (7)$$

Використовуючи нове значення $Y_{\text{нов}}^V$ у моделі функції сукупного попиту (формула 2) як вхідний (а не вихідний) параметр і вирішуючи зворотну задачу, одержимо нове значення номінального ВВП при існуючому рівні цін P і заданому доході. Різниця між номінальним ВВП, отриманим при новому значенні $Y_{\text{нов}}^V$, та існуючим офіційним ВВП зумовлює номінальну величину тіньового ВВП.

Запропонований метод оцінювання тіньової економіки дозволяє визначати: *тіньовий ВВП, тіньову заробітну плату, тіньову зайнятість, тіньове завантаження капіталу, тіньове проміжне споживання, тіньові доходи зведеного бюджету (втрати), тіньове енергоспоживання, тіньовий чистий експорт*. Отже, даний метод характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівні країни, ВЕД і регіонів. Нам не відомий інший метод оцінювання тіньової економіки, який би охоплював такий широкий спектр тіньової діяльності.

Цілком очевидно, що зростання заробітної плати збільшує наявний дохід домогосподарств і, відповідно, загальне споживання, яке через мультиплікатор споживання збільшує номінальний ВВП *. Отже, ВВП, отриманий при збільшенні заробітної плати і, відповідно, споживання, завжди перевищує попередній ВВП при меншій заробітній платі. Враховуючи відому макроекономічну тотожність – *випуск (V) дорівнює сумі проміжного споживання (ПС) і ВВП*, з'ясуємо зміни у складових випуску при існуючих теоретичному та реалістичному значеннях частки оплати праці (ОП) у випуску у 2014 р. ** (табл. 1).

Таблиця 1

Макропоказники тіньової та офіційної економік у 2014 р. *

Показники	V	ПС	ВВП	$Q_{\text{тін}}^{\text{заг}}$	ОП _{тін}	$Q_{\text{тін}}^{\text{факт}}$	$Q_{\text{тін}}^{\text{факт}}$	$W_{\text{оф}}$
a	млрд. грн.						% ВВП	грн.
0,2057	3517,8	1930,9	1586,9	620,2	131,6	488,6	30,8	3480
0,3820	3517,8	1310,7	2207,1	0	0	0	0	6050
0,2900	3517,8	1600,5	1917,3	322,6	32,8	289,8	15,1	5150

* Розраховано автором.

Отже, за існуючої у 2014 р. заробітної плати 3480 грн. і частки оплати праці у випуску 0,2057 маємо обсяг тіньового ВВП 620,2 млрд. грн., або 39,1% відносно

* У моделі функції сукупного попиту застосовується загальновідоме рівняння визначення ВВП методом кінцевого використання: $Q^D = C + G + I + E - Z$.

** У таблиці 1 наведено результати розрахунків, а не хід їх отримання. Справа в тому, що розрахунок обсягів тіньового ВВП здійснюється не за якоюсь однією формулою, а є результатом численних розрахунків через взаємодію множини факторів попиту та пропозиції. Модель функції сукупного попиту включає 11 лінійних та нелінійних рівнянь, модель функції сукупної пропозиції – 21 нелінійне рівняння та підсумкове нелінійне трансцендентне рівняння макроекономічної рівноваги (формула 4). Для розрахунку кінцевого результату взаємодії попиту та пропозиції на конкретний часовий період використовуються ітераційні методи, методи параметричної оптимізації, які неможливо провести вручну. Тому всі розрахунки – автоматизовані у програмному забезпеченні, яке складає близько 5000 операторів мови програмування C++. Розрахунок макроекономічної рівноваги – складна та багатоетапна ітераційна процедура. Час розрахунку одного прогнозного періоду становить на сучасному комп'ютері приблизно 5 с; при середній швидкості сучасного комп'ютера 2,5 Гц це становить 12500 млн. операцій на секунду, отже, дуже складно навести проміжні результати. Таким чином, автор статті намагався продемонструвати ключові макропоказники (табл. 1), але вище надав загальну методологію розрахунків тіньового ВВП.

офіційного ВВП. Власники великих підприємств з відомих причин *більшу частину* цих коштів, які б мали бути витрачені на оплату праці, переводять у проміжне споживання через його штучне завищення, що призводить до перерозподілу складових випуску: проміжне споживання штучно збільшується, а ВВП — занижується. Потім за допомогою різних схем ці кошти виводяться з країни в офшори або переводяться в готівку, у тому числі через експортно-імпортні операції: заниження цін при експорті та завищення при імпорті через власні офшорні фірми. Ці гроші не беруть участі у створенні ВВП, вони складають тіньовий ВВП, який не може бути оцінений Держстатом України*.

Менша частина цих коштів направляється на заробітну плату в конвертах:

$$ОП_{\text{тин}} = N_{\text{тин}} W_{\text{тин}} = 3,6778 \text{ млн. осіб} \cdot 2982,4 \text{ грн.} \cdot 12 \cdot 0,001 = 131,6 \text{ млрд. грн.} \quad (8)$$

Саме ці кошти (тіньова оплата праці) беруть участь у формуванні ВВП країни, а інші — накопичуються у вигляді готівки та перетворюються на будинки у Лондоні, Іспанії, Італії та інших країнах, на яхти, елітні автомобілі, літаки, колекції зброї, картини, ікони або вина тощо. Крім того, тіньова оплата праці, яка використовується на споживання, через мультиплікатор споживання 2,58 створює відповідну частину офіційного ВВП у розмірі $131,6 \cdot 2,58 = 339$ млрд. грн., яка становить 21,4%. Аналогічні розрахунки можна отримати по всіх ВЕД, регіонах та ВЕД у регіонах, тобто визначити необхідне підвищення заробітної плати.

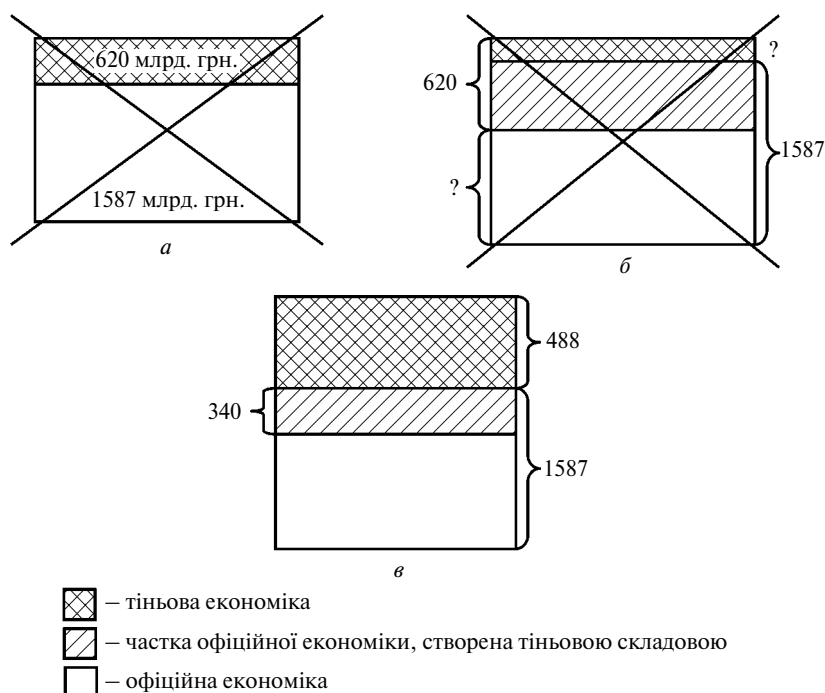
Отже, за нашим припущенням, проміжне споживання штучно збільшується на $620,2 - 131,6 = 488,6$ млрд. грн., що і становить невраховану Держстатом України частину тіньового ВВП. Відношення цієї частини тіньового ВВП до офіційного зумовлює рівень тінізації економіки в 30,8%, тобто взагалі у 2014 р. за тіньовими схемами в Україні було створено 52,2% ($30,8 + 21,4$) офіційного ВВП.

Це означає, що великі підприємства (переважно промислові та будівельні), використовуючи фіктивні статті витрат і завищуючи реальні витрати, а також застосовуючи інші механізми, добиваються підвищення тарифів, що призводить до збільшення собівартості продукції. Тоді виникає негативний кумулятивний ефект — дуті тарифи підвищують собівартість усіх інших виробників в економіці, реально збільшуючи їх статті витрат, при цьому висмоктуючи кошти, які б могли піти на підвищення зарплат, соціальне забезпечення та інвестиції в економіку, які так необхідні Україні.

З урахуванням викладеного пропонуємо свою інтерпретацію показника рівня тіньової економіки у 2014 р. за "методом соціальної справедливості" (рис. 4).

За розрахунками (див. табл. 1), при збільшенні у 2014 р. номінальної заробітної плати до 6050 грн. та частки оплати праці у випуску до оптимального значення 0,382, тіньова економіка теоретично не існувала б. Припустимо більш реалістичний сценарій (досягнення середнього рівня частки оплати праці у випуску країн ЄС — $[0,26-0,32] - 0,29$): при збільшенні номінальної заробітної плати до 5150 грн. на місяць, матимемо рівень тінізації економіки 15,4%, як в економічно розвинутих країнах ЄС.

* Кожного року випуск в економіці зумовлений існуючими фінансовими, матеріальними та людськими ресурсами та дорівнює двом своїм складовим: проміжному споживанню і ВВП. Якщо обсяги проміжного споживання штучно збільшуються, то це автоматично зменшує величину ВВП. Споживчі витрати, які збільшуються через тіньову оплату праці, через мультиплікатор споживання формують частину офіційного ВВП, яка до проміжного споживання не має жодного відношення.

Рис. 4. Інтерпретація показника рівня тіньової економіки у 2014 р. (“метод соціальної справедливості”)

Побудовано автором.

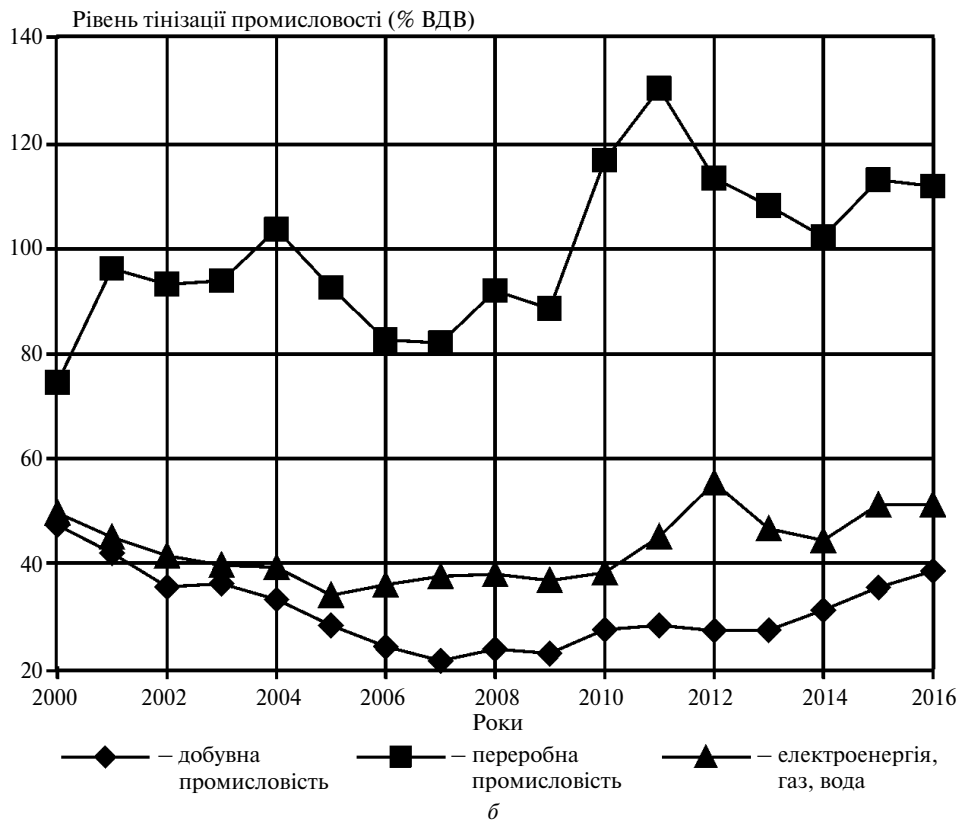
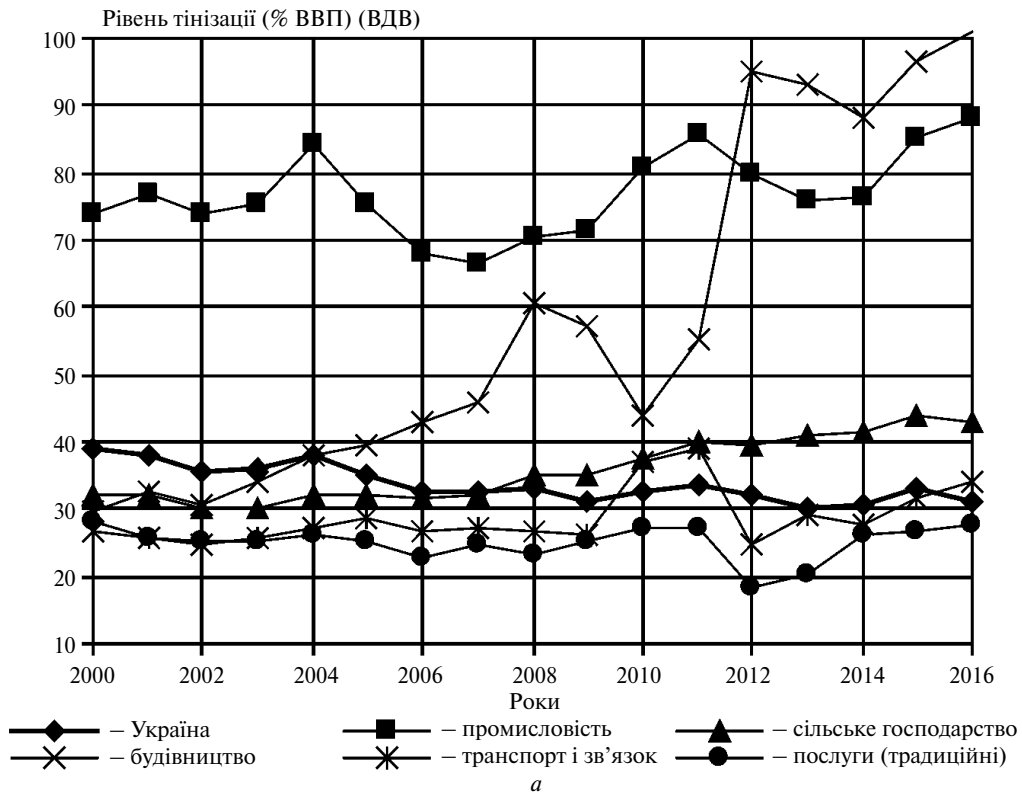
Використовуючи викладену інтерпретацію рівня тіньової економіки, оцінимо рівень та обсяги тінізації економіки України (для частини ВВП, яка не враховується Держстатом) та основних ВЕД (промисловості в цілому, добувної та обробної промисловості, виробництва електроенергії, газу та води, сільського господарства, будівництва, на транспорті та у зв’язку, традиційних послуг – торгівлі, готельно-ресторанного бізнесу, операцій з нерухомістю, надання комунальних послуг) (рис. 5).

Отже, за результатами розрахунків, маємо такий рейтинг рівня тінізації економіки у 2016 р.: будівництво – 100,8%; промисловість – 88,4%; сільське господарство – 40,1%; транспорт і зв’язок – 33,9%; послуги (традиційні) – 27,9%. Але за обсягами тіньової ВДВ за ВЕД (рис. 5, в, г) на кінець 2016 р. маємо іншу картину: промисловість – 432,9 млрд. грн.; послуги – 120,1 млрд. грн.; сільське господарство – 112,7 млрд. грн.; будівництво – 59,1 млрд. грн.; транспорт і зв’язок – 52,6 млрд. грн.

З урахуванням зовнішньої і внутрішньої частин тіньового ВВП, а також їх динаміки наведемо значення загального рівня тінізації економіки України (табл. 2).

Проведені розрахунки дозволяють стверджувати, що “лідерами” тіньової економіки за обсягами є промисловість, сфера послуг та сільське господарство. Аналогічний висновок зроблено Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій: незвичайним є те, що Держкомстат приписує більше ніж 3/4 створеної в тіньовій економіці доданої вартості домогосподарствам і лише 1/4 – нефінансовим корпораціям; український стереотип говорить про протилежне: специфіка тіньової економіки в Україні в тому, що вона зосереджена на великих підприємствах, включаючи великі державні підприємства [20, с. 3]. Використовуючи розроблені підходи щодо оцінювання тіньової заробітної плати і тіньо-

вої зайнятості [15], отримуємо відповідні дані щодо України та основних ВЕД (табл. 3).

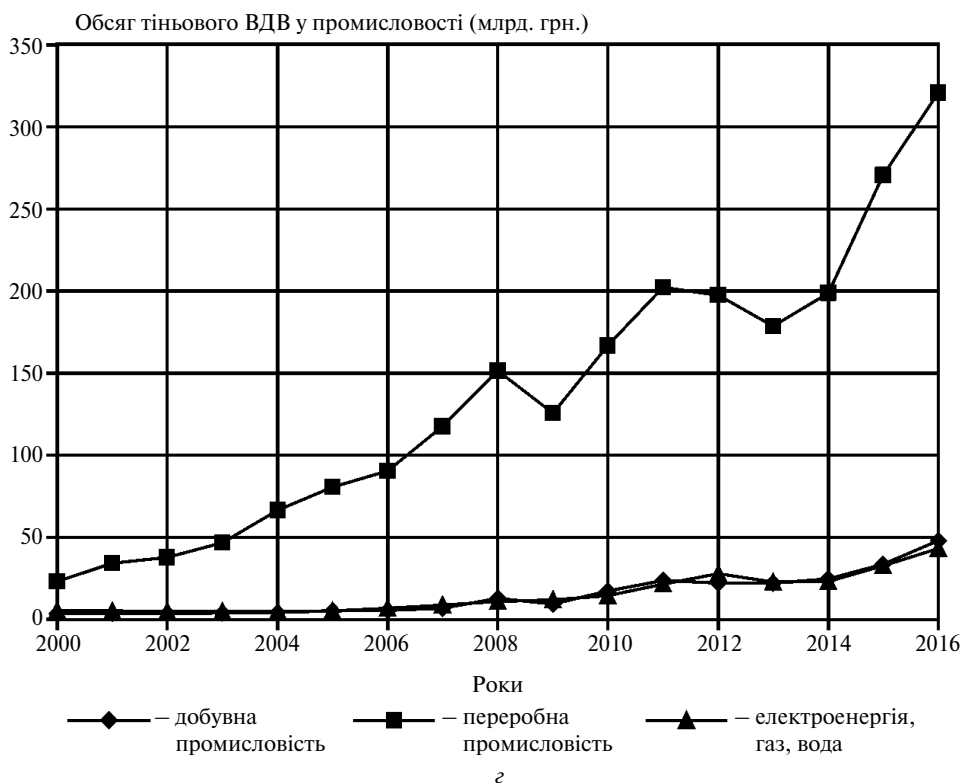
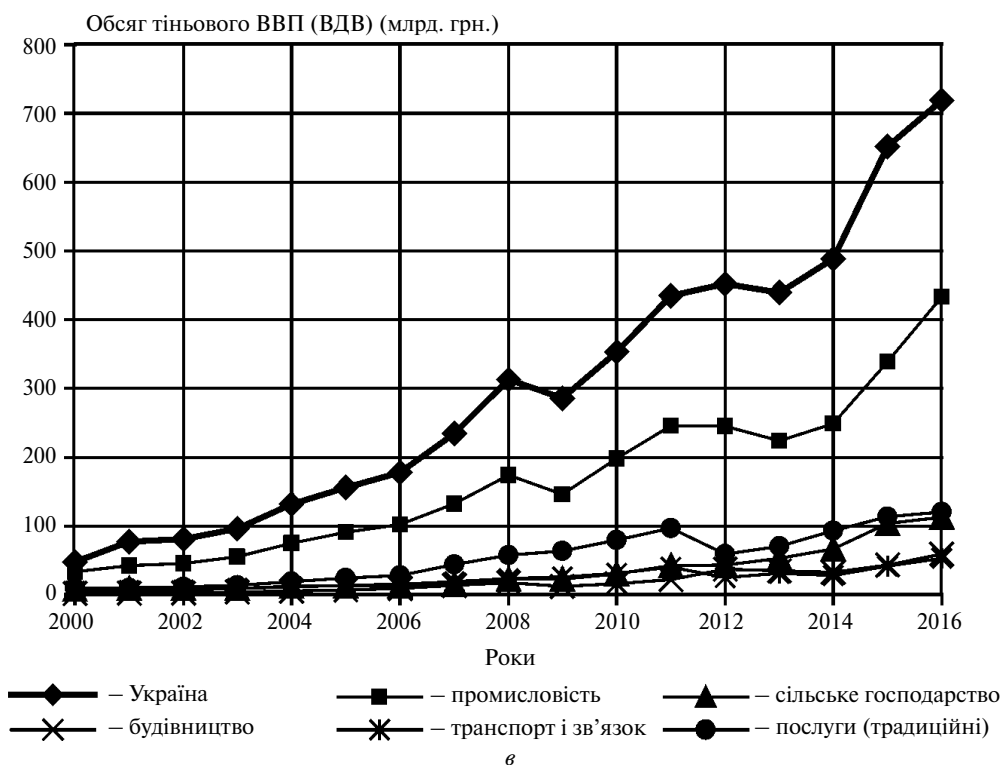

Рис. 5. Динаміка рівня (а, б) та обсягів (в, г) тінізації економіки України

Побудовано автором.

Таблиця 2

Рівні тінізації економіки України *

(% ВВП)

Рівні тінізації	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Загальний.....	61,2	63,8	57,3	51,6	52,2	54,8	61,8
Внутрішній.....	28,5	30,3	25,1	21,7	21,4	22,6	28,6
Зовнішній.....	32,7	33,5	32,2	29,9	30,8	32,2	33,2

* Розраховано автором.

Таблиця 3

Динаміка тіньової заробітної плати і тіньової зайнятості в Україні *

Роки	ВЕД					
	Україна	промисловість	сільське господарство	будівництво	транспорт і зв'язок	послуги (традиційні)
Тіньова заробітна плата (грн.)						
2010	2195,4	4685,5	1411,4	1778,0	2219,6	1592,2
2011	2711,6	5950,8	2042,8	3062,3	2925,9	1928,8
2012	2772,1	6038,9	2190,1	5460,6	1801,1	1024,6
2013	2681,8	5860,1	2804,6	5524,8	2720,1	1578,7
2014	2982,4	7172,6	3430,5	6109,7	2547,2	2930,3
2015	3923,4	10788,9	5004,4	9198,9	4247,1	4028,5
2016	5213,7	16646,0	6570,4	15888,6	6732,2	6005,9
Тіньова зайнятість (млн. осіб)						
2010	4,5246	1,011	0,372	0,155	0,218	0,814
2011	4,6920	1,006	0,394	0,148	0,235	0,817
2012	4,1101	0,952	0,363	0,169	0,152	0,541
2013	3,8161	0,860	0,375	0,153	0,166	0,507
2014	3,6778	0,827	0,409	0,133	0,148	0,528
2015	3,5582	0,805	0,462	0,123	0,164	0,480
2016	3,7492	0,848	0,465	0,124	0,180	0,526

* Розраховано автором.

За розрахунками, найвища тіньова заробітна плата спостерігається в промисловості та будівництві, а найвища тіньова зайнятість – у промисловості, сфері послуг і сільському господарстві. Використовуючи середнє значення частки оплати у випуску в ЄС ($a = 0,29$), отримуємо значення середньої та мінімальної * заробітних плат, які б мали бути в Україні та за основними ВЕД у 2016 р. (табл. 4).

Отже, найбільше заробітна плата відстає від прогнозованої у будівництві, переробній, добувній промисловості та промисловості в цілому. Наведені дані можуть слугувати підґрунтям для висновків та розроблення відповідних заходів щодо їх регулювання. Приклад розрахунків мінімальної заробітної плати за основними ВЕД показує неправомірність застосування принципу "всіх під один гребінець". У такому разі малі та середні підприємства, імовірно, переплачуватимуть мінімальну заробітну плату, а великі – істотно недоплачуватимуть. Отже, для кожного підприємства можна розрахувати за однією формулою частку оплати праці у ви-

* За рекомендаціями МОП, мінімальна заробітна плата повинна становити 0,5 від середньої, в ЄС – 0,6.

пуску, середню заробітну плату і, відповідно, мінімальну заробітну плату. Саме через це попередні спроби детінізації виявилися невдалими.

Таблиця 4

Існуюча та прогнозована заробітна плата в Україні у 2016 р. *

Країна, галузі	Показники						
	<i>a</i>	заробітна плата (існуюча)	мінімальна заробітна плата (0,5 від середньої)	<i>a</i> (середня в ЄС)	заробітна плата (яка б мала бути)	мінімаль- на заробітна пла- та (0,5 від середньої)	відставання середньої заробітної плати (разів)
Україна.....	0,1895	5130	2565	0,29	8171	4086	1,59
ВЕД:							
промисловість...	0,0991	5832	2916	0,29	17072	8536	2,93
добувна.....	0,1049	7399	3700	0,29	20486	10243	2,77
переробна.....	0,0884	5498	2749	0,29	18051	9026	3,28
електроенергія, газ, вода.....	0,1830	6711	3356	0,29	10644	5322	1,59
сільське госпо- дарство.....	0,1481	4162	2081	0,29	8144	4072	1,96
будівництво.....	0,0861	4622	2311	0,29	15556	7778	3,36
транспорт і зв'язок.....	0,1761	5756	2878	0,29	9484	4742	1,65
послуги (тради- ційні).....	0,1815	5439	2720	0,29	8689	4345	1,59

* Розраховано автором.

Виконуючи аналогічні розрахунки по регіонах України, отримуємо дані щодо рівня тінізації та обсягів ВРП, які не розраховуються Держстатом України, тіньової заробітної плати, тіньової зайнятості та, відповідно, загального рівня тінізації економіки регіонів з урахуванням внутрішньої тіньової складової ВРП (добуток мультиплікатора споживання і тіньової оплати праці) (табл. 5).

Таблиця 5

Тіньові показники регіонів України за 2015 р. *

Області	Рівень тініза- ції (% офіцій- ного ВРП)	Тіньовий ВРП (млрд. грн.)	Тіньова за- робітна пла- та (грн.)	Тіньова зайнятість (млн. осіб)	Загальний рівень тінізації (% офіційного ВРП)
Вінницька.....	37,84	21,37	3491,0	0,111	59,08
Волинська.....	31,38	9,580	2551,3	0,057	46,12
Дніпропетровська...	44,03	92,43	6495,2	0,315	74,05
Донецька.....	39,80	35,32	5313,8	0,124	62,78
Житомирська.....	29,78	10,60	2267,2	0,065	42,59
Закарпатська.....	26,81	7,210	2070,7	0,044	37,29
Запорізька.....	44,75	37,94	5611,6	0,142	73,85
Івано-Франківська..	37,83	18,22	4225,0	0,087	61,45
Київська.....	35,81	37,16	3938,9	0,163	54,96
Кіровоградська.....	35,51	14,52	3320,1	0,079	55,37
Луганська.....	20,80	5,670	1096,8	0,037	25,41

Закінчення таблиці

Львівська.....	29,93	27,75	3040,9	0,145	44,65
Миколаївська.....	33,99	14,86	3753,9	0,068	52,06
Одеська.....	30,63	26,45	3193,8	0,130	45,51
Полтавська.....	45,58	41,04	8229,3	0,127	81,52
Рівненська.....	31,59	11,54	3027,1	0,061	47,24
Сумська.....	33,98	13,33	3218,5	0,071	52,01
Тернопільська.....	32,87	8,810	2580,6	0,056	49,56
Харківська.....	35,57	42,73	3873,9	0,203	55,84
Херсонська.....	33,43	10,39	2797,6	0,062	50,71
Хмельницька.....	36,18	14,53	3281,6	0,078	55,91
Черкаська.....	46,05	22,93	4891,4	0,102	77,07
Чернівецька.....	23,61	4,410	1591,8	0,031	31,78
Чернігівська.....	32,78	11,51	2820,2	0,066	49,19
Київ.....	37,29	168,2	9728,5	0,377	62,46

* Розраховано автором.

Отже, за результатами розрахунків, найвищий рівень тінізації економіки (Держстатом України не враховується) спостерігається у промислових регіонах та Києві. Саме там найнижчим є рівень оплати праці у випуску (0,12–0,15) та найвищими обсяги тіньового ВРП. Наприклад, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська, Харківська області та Київ мають обсяги тіньового ВРП, які перевершують аналогічні обсяги всіх інших областей України, разом узятих. Саме в цих регіонах – найвищі тіньові заробітні плати і тіньова зайнятість та одночасно найнижчі офіційні заробітні плати.

Разом з тим безперервне підвищення тарифів на всі види послуг без відповідного збільшення частки оплати праці у випуску (і, відповідно, заробітної плати) призводить до падіння рівня життя працюючого населення до злиднів. Динаміка рівня соціальної безпеки – рівня життя працюючого населення – нагадує траєкторію "пікіруючого бомбардувальника", і якщо вчасно не вийти з піке – неминуче станеться вибух! (рис. 6).

Отже, за всі роки існування незалежної України рівень соціальної безпеки ніколи не піднімався навіть до рівня нижнього порогового значення, а постійно перебуває у критичній зоні, яка є останньою межею перед руйнуванням економічної системи.

Офіційна номінальна заробітна плата є значно заниженою, у результаті чого втрачаємо наукові, трудові кадри і молодих фахівців, які не бажають працювати за злиденну заробітну плату та їдуть за кордон у пошуках гідної оцінки своєї кваліфікації. Відповідно до опитування, проведеного агентством TNS, 2/3 українців (65%) хочуть виїхати з країни, причому її залишають саме працездатні, кваліфіковані фахівці віком 30–40 років, тобто середній клас – активні, мислячі люди, які просто розчарувались, і молодь, яка вже не бачить перспектив в Україні. Якщо така тенденція триватиме, то відбудуться різке скорочення працюючого населення, зменшення відрахувань єдиного соціального внеску (ЄСВ) та збільшення дефіциту ПФУ, а в перспективі – руйнування економічної системи України.

Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки (див. рис. 4) констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП): *перша*, яка не

враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП через штучне збільшення проміжного споживання; *друга*, яка створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції);
- рівень оплати праці у випуску;
- рівень тіньової заробітної плати до офіційної;
- рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості;
- рівень видатків на освіту до ВВП (%);
- рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП (%);
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму;
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення (%);
- рівень пенсійних видатків до ВВП (%);
- рівень дефіциту ПФУ до ВВП (%)

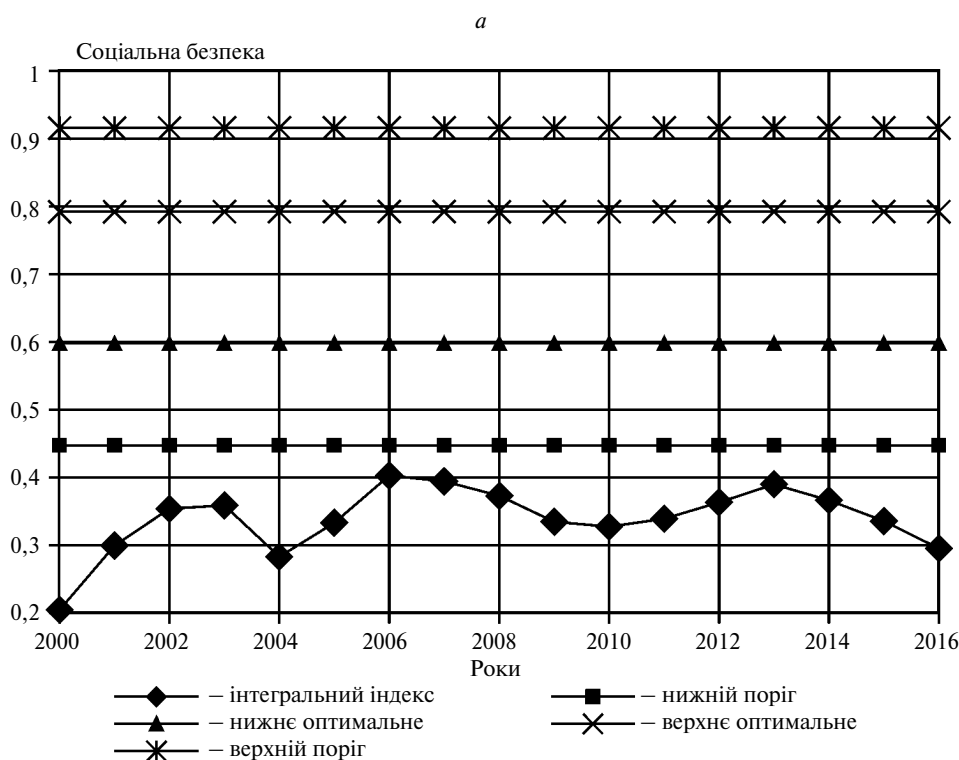

Рис. 6. Індикатори (а) та рівень (б) соціальної безпеки України

Побудовано автором.

Досі всі спроби урядів детінізувати економіку (навіть шляхом зменшення ставки ЄСВ) були спрямовані на боротьбу з тіньовою оплатою праці та тіньовою зайнятістю, але вони виявилися марними. Моделювання такої ситуації та попередження про недостатність фактора зменшення ставки ЄСВ для зниження рівня тінізації економіки були зроблені фахівцями НІСД [21] та Інституту демографії [22] ще у 2013 р. Було доведено, що одностороннє зниження податків, навпаки, призведе до негативного ефекту: скорочення податкових зборів, збільшення дефіциту ПФУ та погіршення рівня життя населення. Одночасно як один з прикладів було

запропоновано механізм детінізації, який полягав у зменшенні ЄСВ з 37,66 до 22,46% за рахунок зниження розміру внеску до ПФУ з 33,2 до 18,0%; зростанні податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) з 15,0 до 19,7%; збільшенні офіційної середньої заробітної плати на підприємствах усіх форм власності для забезпечення частки оплати праці на рівні 0,26.

Завдяки цим заходам у вигазі будуть усі (працівники, підприємства, держава, "малі" фонди), за винятком ПФУ та конвертаційного центру. При цьому додатковий дохід держави за рахунок детінізації дещо перевищить втрати ПФУ. Отже, частина додаткових доходів держави може бути перенаправлена на ліквідацію дефіциту бюджету ПФУ. Зазначений вище ефект досягається виключно за умови, що всі суб'єкти економічного процесу дотримуються взятих на себе зобов'язань: держава змінює рівень ЄСВ і ПДФО, тоді як підприємства збільшують офіційну середню заробітну плату. У разі невиконання ними останньої умови наслідки для економіки можуть бути нищівними. Але автори податкових реформ навіть не читають публікацій науковців та вважають більш ефективним оподаткування пенсій працюючих пенсіонерів, чого в усьому світі не існує. На фоні оприлюднених е-деклярацій така ситуація виглядає ганебно! У даному разі можна погодитися з висновком, що "...вкрай агресивна боротьба з тіншовою економікою (тіншовою оплатою праці. — Ю.М.Х.) в Україні може перетворитися на боротьбу з економічним зростанням" [12, с. 7]. Тому треба боротися не з тіншовою частиною офіційного ВВП, яка є рятівним кругом для бідної частини працюючого населення, а з його зовнішньою неврахованою частиною, яка привласнюється роботодавцями великих підприємств через дуті тарифи, тіншові схеми на митницях, експортно-імпорتنі операції, тіншове завантаження капіталу та енергоспоживання, корупційні витрати, незаконне виведення капіталу тощо. Отже, розроблений метод оцінювання тіншової економічної діяльності ("метод соціальної справедливості") охоплює саме тіншову (*неофіційну*) економіку через штучне завищення проміжного споживання, тіншове завантаження капіталу, тіншове енергоспоживання та ухилення від сплати податків, а також неформальну (*необліковану*) економіку домогосподарств через урахування в ефективній чисельності платників податків у виробничій функції (формула 3) іншої категорії зайнятих, приведених до еквівалента найманих працівників за середньою заробітною платою та всіма податками.

Таким чином, правильний перерозподіл доходів між працею та капіталом приведе до зменшення тіншових доходів, підвищення рівня оплати праці у випуску, внутрішнього споживання, інвестицій і, у результаті, до збільшення ВВП; *отже, тіншова економіка може бути дуже важливим резервом економічного зростання*. Звідси виникає запитання: яким чином виправити спотворені пропорції розподілу доходів? Цілком очевидно, що якщо це здійснити, то Україні не будуть потрібні жодні кредити МВФ. На нашу думку, частка оплати праці у випуску повинна бути переглянута за рахунок скорочення надприбутків дуже багатих людей.

Низький рівень оплати праці зумовлений існуванням корупції та надмірним загальним податковим навантаженням (у тому числі на заробітну плату), що перевищує реальні можливості економіки, робить Україну менш привабливою для здійснення підприємницької діяльності на фоні інших країн-сусідів та високорозвинутих країн світу. "Найгірше, що може зробити влада у такій ситуації, це примушувати бізнес виходити " з тіні", не борючись із корупцією. Це просто вби-

ває підприємництво” [18]. Як показує досвід детінізації грузинської економіки, необхідними і достатніми виявилися три одночасні складові успіху:

- 1) викоренення корупції у фіскальних органах;
- 2) значне зниження податків;
- 3) їх жорстке адміністрування.

Для України слід додати деолігархізацію, демонополізацію, деофшоризацію, детінізацію, децентралізацію економіки, забезпечення рівноваги між злочинном та покаранням, відновлення довіри до влади, доступне кредитування реального сектору економіки та фінансову підтримку наукового потенціалу, без якого інноваційний розвиток є неможливим. Поступове підвищення рівня оплати праці у випуску за рахунок тіньової частини ВВП, яка не розраховується Держстатом України, хоча б до середнього рівня економічно розвинутих країн (0,29) збільшуватиме офіційну заробітну плату та зменшуватиме тіньову завдяки конкуренції. Одночасно із зниженням податків і збільшенням заробітної плати необхідно втілювати перерозподіл соціальної відповідальності, що може спричинити зростання прибутку для всіх економічних суб'єктів – найманих працівників, роботодавців, держави, ПФУ [21; 22].

Висновки

1. В Україні існує метод оцінювання тіньової економічної діяльності (“метод соціальної справедливості”), який використовує *транспарентно-продуктивний* принцип справедливості рівня оплати праці у випуску через висвітлення та мінімізацію тіньових частин ВВП. Він базується на моделі макроекономічної рівноваги “Альфа”, характеризується універсальністю, можливістю застосування на рівні країни, видів діяльності та регіонів, дозволяє виокремити внутрішню та зовнішню тіньові частини ВВП. Внутрішня тіньова частина ВВП (28,6% – у 2016 р.) зумовлена тіньовою оплатою праці та в існуючій кризовій ситуації допомагає вижити бідній частині населення; зовнішня тіньова частина (33,2% – у 2016 р.), що є додатком до офіційного ВВП, – є результатом перекручених пропорцій перерозподілу доходів між працею та капіталом.

2. Запропонована інтерпретація показника тіньової економіки констатує той факт, що існують дві частини тіньового ВВП (ВДВ, ВРП): *перша*, яка не враховується Держстатом України та є додатком до офіційного ВВП; *друга*, яка створена тіньовою оплатою праці через мультиплікатор споживання та є частиною офіційного ВВП.

3. На основі виконаних досліджень цілком можливо зменшити рівень тінізації економіки через підвищення частки оплати у випуску за рахунок неврахованої частини ВВП і, як результат, досягти ефективного зростання економіки шляхом перерозподілу податкового навантаження і доходів суб'єктів економічного процесу. При цьому значно підвищиться рівень життя населення, збільшиться споживання домогосподарств, а зростання економіки відобразатиметься навіть дво-значними цифрами, зменшиться дефіцит ПФУ, підвищаться доходи роботодавців, знизиться вплив перспективної молоді, а країна розвиватиметься.

4. За допомогою розробленого методу оцінено обсяги тіньового ВВП (ВДВ, ВРП) країни, основних видів економічної діяльності та регіонів з виділенням внутрішньої та зовнішньої тіньових частин офіційного ВВП. Метод дозволяє визначити необхідні для країни щорічні обсяги середньої заробітної плати в основних

видах економічної діяльності та регіонах України за допомогою критерію досягнення частки оплати праці у випуску середнього рівня економічно розвинутих країн на задану перспективу. Наведені дані можуть слугувати підґрунтям для висновків та розроблення відповідних заходів щодо їх регулювання в стратегіях розвитку.

5. Знижувати рівень тінізації економіки України потрібно не шляхом боротьби з тіньовою частиною офіційного ВВП, а законодавчим підвищенням частки оплати праці у випуску продукції за рахунок неврахованої частини ВВП до рівня економічно розвинутих країн, звідки і випливає обсяг заробітної плати для кожної країни. Однак це потрібно здійснювати одночасно із викорененням корупції, зниженням податків та перерозподілом соціальної відповідальності. Таким чином, тіньова економіка може бути дуже важливим резервом для економічного зростання.

Список використаної літератури

1. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. — Geneva : World Economic Forum, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>.

2. Розенфельд А.І. Невідома Україна: досвід експрес-оцінки економіки // Дзеркало тижня. Україна. — 2003. — № 14 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/nevidoma_ukrayina_dosvid_ekspres-otsinki_ekonomiki.html.

3. Приходько А. После шторма: перспективы украинской экономики в 2017 году [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm>.

4. Бородюк В., Турчинов О., Приходько Т. Оцінка масштабів тіньової економіки та її вплив на динаміку макроекономічних показників // Економіка України. — 1996. — № 11. — С. 4–16.

5. Варналій З.С., Гончарук А.Я., Жаліло Я.А. та ін. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації ; [за ред. З.С. Варналія]. — К. : НІСД, 2006. — 424 с.

6. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика : моногр. — К. : ВПЦ "Київський університет". — 2006 — 239 с.

7. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : моногр. — Ірпінь : Академія державної податкової служби України, 2001. — 546 с.

8. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? / Institute for the Study of Labour, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>.

9. Ерке Ю., Бетлій О., Кірхнер Р., Джуччі Р. Пропозиції щодо детінізації економіки України. — Берлін — Київ : ІЕДПК, Німецька консультативна група, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2011/PP_04_2011_ukr.pdf.

10. Базиліук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. — К. : НДЕІ Мінекономіки України, 1998. — 206 с.

11. Харазішвілі Ю.М. Теоретичні основи системного моделювання соціально-економічного розвитку України : моногр. — К. : ТОВ "Поліграф-Консалтинг", 2007. — 324 с.

12. Тишук Т.А. Міф і реальність про рівень тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html>.
13. Тишук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В. та ін. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання : аналіт. доп. ; [за ред. Я.А. Жаліла]. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
14. Харазішвілі Ю. Вимірювання тіньового ВВП на основі функцій сукупного попиту і сукупної пропозиції // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 57–63.
15. Харазішвілі Ю.М. Тіньова зайнятість та тіньова оплата праці в Україні: оцінки та прогнози // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право). – 2011. – № 4. – Т. 1. – С. 171–182.
16. Мамалуй О.О., Гриценко О.А., Дарнопих Г.Ю. та ін. Основи економічної теорії ; [за ред. О.О. Мамалуй]. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
17. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf.
18. Голубов А. Кудя уходят деньги // Корреспондент. – 2012. – № 46 (534). – С. 16–20.
19. Харазішвілі Ю.М. Щодо вибору точок впливу політики стимулювання економічного зростання : аналіт. записка. – К. : НІСД, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/574/>.
20. Мельота І., Грегорі П. Новий погляд на тіньову економіку України: чи її вже оцінено? / Наукові матеріали № 11. – К. : Ін-т екон. дослідж. та політ. консультаций, 2001. – 18 с.
21. Харазішвілі Ю.М., Коваль О.П. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4 (29). – С. 38–49.
22. Харазішвілі Ю.М., Коваль О.П., Новак І.М. Можливості легалізації заробітної плати в Україні: перерозподіл соціальної відповідальності // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2 (20). – С. 191–200.

References

1. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. Geneva, World Economic Forum, 2011, available at: <http://reports.weforum.org/wp-content/blogs.dir/1/mp/uploads/pages/files/global-risks-2011.pdf>.
2. Rozenfel'd A.I. *Nevidoma Ukraina: dosvid ekspres-otsinky ekonomiky* [Unknown Ukraine: experience of rapid assessment of the economy]. *Dzerkalo Tyzhnya – Weeks' Mirror*, 2003, No. 14, available at: http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/nevidoma_ukrayina_dosvid_ekspres-otsinki_ekonomiki.html [in Ukrainian].
3. Prykhod'ko A. *Posle shtorma: perspektivy ukrainskoi ekonomiki v 2017 godu* [After the storm: the prospects for the Ukrainian economy in 2017], available at: <http://finance.liga.net/economics/2016/12/28/opinion/51262.htm> [in Russian].
4. Borodyuk V., Turchynov O., Prykhod'ko T. *Otsinka masshtabiv tin'ovoi ekonomiky ta ii vplyv na dynamiku makroekonomichnykh pokaznykiv* [Estimation of the scales of a shadow economy and its influence on the dynamics of macroeconomic indices]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1996, No. 11, pp. 4–16 [in Ukrainian].

5. Varnalii Z.S., Goncharuk A.Ya., Zhalilo Ya.A. et al. *Tin'ova Ekonomika: Sutnist', Osoblyvosti ta Shlyakhy Lehalizatsii* [Shadow Economy: Essence, Features and Ways of Legalization]. Z.S.Varnalii (Ed.). Kyiv, NISS, 2006 [in Ukrainian].

6. Mazur I.I. *Detinizatsiya Ekonomiky Ukrainy: Teoriya ta Praktyka* [The De-shadowing of the Ukrainian Economy: Theory and Practice]. Kyiv, VPTs "Kyiv university", 2006 [in Ukrainian].

7. Popovych V.M. *Ekonomiko-Kryminolohichna Teoriya Detinizatsii Ekonomiky* [Economic and Criminological Theory of De-shadowing the Economy]. Irpin', Academy of the State Tax Service of Ukraine, 2001 [in Ukrainian].

8. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? Institute for the Study of Labor, 2012, available at: <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>.

9. Ehrke Ju., Betliy O., Kirchner R., Giucci R. *Propozytzii Shchodo Detinizatsii Ekonomiky Ukrainy* [Proposals to De-shadow Ukraine's Economy]. Berlin/Kyiv, Institute for Economic Research and Policy Consulting, German Advisory Group, 2011, available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2011/PP_04_2011_ukr.pdf [in Ukrainian].

10. Bazylyuk A.V., Kovalenko S.O. *Tin'ova Ekonomika v Ukraini* [Shadow Economy in Ukraine]. Kyiv, SREI of the Ministry of Economy of Ukraine, 1998 [in Ukrainian].

11. Kharazishvili Yu.M. *Teoretychni Osnovy Systemnoho Modelyuvannya Sotsial'no-Ekonomichnoho Rozvytku Ukrainy* [The Theoretical Basis of System Modeling the Socio-Economic Development of Ukraine]. Kyiv, TOV "Poligraf-Konsalting", 2007 [in Ukrainian].

12. Tyshchuk T.A. *Mif i real'nist' pro riven' tin'ovoi ekonomiky v Ukraini* [Myth and reality about level of shadow economy in Ukraine], available at: <http://ukr.segodnya.ua/economics/enews/mif-i-realnost-ob-urovne-tenevoy-ekonomiki-v-ukraine-673584.html> [in Ukrainian].

13. Tyshchuk T.A., Kharazishvili Yu.M., Ivanov O.V. et al. *Tin'ova Ekonomika v Ukraini: Masshtaby ta Napryamky Podolannya* [Shadow Economy in Ukraine: Scale and Directions of Overcoming: Analytical Report]. Ya.A. Zhalilo (Ed.). Kyiv, NISS, 2011 [in Ukrainian].

14. Kharazishvili Yu. *Vymiryuvannya tin'ovoho VVP na osnovi funktsii sukupnoho popytu i sukupnoi propozytzii* [The measurement of the shadow GDP on the basis of functions of the overall demand and the total offer]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2007, No. 1, pp. 57–63 [in Ukrainian].

15. Kharazishvili Yu.M. *Tin'ova zainyatist' ta tin'ova oplata pratsi v Ukraini: otsinky ta prognozy* [Shadow employment and shadow labor payment in Ukraine: estimates and forecasts]. *Stratehiya rozvytku Ukrayiny. Ekonomika, sotsiologiya, pravo – Development Ukraine. Economics, sociology, law*, 2011, No. 4, Vol. 1, pp. 171–182 [in Ukrainian].

16. Mamalui O.O., Grytsenko O.A., Darnopykh G.Yu. et al. *Osnovy Ekonomichnoi Teorii* [Foundations of Economic Theory]. O.O. Mamalui (Ed.). Kyiv, Yurinkom Inter, 2005 [in Ukrainian].

17. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline, available at: http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2013/ShadEcEurope31_Jan2013.pdf.

18. Golubov A. *Kuda ukhodyat den'gi* [Where money goes to]. *Korrespondent – Correspondent*, 2012, No. 46 (534), pp. 16–20 [in Russian].

19. Kharazishvili Yu.M. *Shchodo vyboru tochok vplyvu polityky stymulyuvannya ekonomichnoho zrostannya* [To the choice of the points of influence of the policy of economic growth stimulating: analytical note]. Kyiv, NISS, 2011, available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/574/> [in Ukrainian].

20. Mel'ota I., Gregory P. *Novyi Poglyad na Tin'ovu Ekonomiku Ukrainy: Chy Ii Vzhe Otsineno? v: Naukovi Materialy № 11* [New Insights into Ukraine's Shadow Economy: Has It Already been Counted? in Working Paper No. 11]. Kyiv, Institute for Economic Research and Policy Consulting, 2011 [in Ukrainian].

21. Kharazishvili Yu.M., Koval' O.P. *Detinizatsiya zarobitnykh plat yak chynnyk sotsial'noho rozvytku ta zabezpechennya ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Deshadowing wages as a factor of the social development and provision of the economic security of Ukraine]. *Stratehichni Prioritety – Strategic Priority Magazine*, 2013, No. 4 (29), pp. 38–49 [in Ukrainian].

22. Kharazishvili Yu.M., Koval' O.P., Novak I.M. *Mozhlyvosti lehalizatsii zarobitnoi platy v Ukraini: pererozpodil sotsial'noi vidpovidal'nosti* [The possibilities of legalization of wages in Ukraine: redistribution of social responsibility]. *Demografiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2013, No. 2 (20), pp. 191–200 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24 січня 2017 р.
